

Зореслав Самчук

ФОРМУВАННЯ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ ПАРАДИГМИ РОЗВИТКУ
УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ
ПЕРСПЕКТИВ І ОБМЕЖЕНЬ

Вибір на користь тієї чи іншої версії цивілізаційного розвитку є потребою чи не найбільшого стратегічного значення, позаяк саме цей фактор в оглядовій перспективі справлятиме істотний інтегральний вплив практично на всі сфери суспільної життєдіяльності. Однак такий вибір пов'язаний не лише зі значними перспективами, а й із обмеженнями і навіть загрозами. Ця проблемна особливість актуалізує необхідність ґрунтовного теоретико-методологічного аналізу зазначеної предметної сфери.

Ключові слова: *цивілізаційна парадигма, суспільна життєдіяльність, генезис уявлень, теоретико-методологічний аналіз, світоглядна ієрархія, ментальна сумісність.*

Samchuk Z. Creation of civilizational paradigm of development of Ukraine: theoretic and methodological analysis of perspectives and restrictions. *The option for this or that way of the civilizational development is a pretty much strategic need, however this particular factor will make significant integral impact on almost all public activities. But such option is connected not only with great opportunities, but also restrictions and even threats. This problem makes it necessary to conduct well-founded theoretic and methodological analysis of the mentioned domain.*

Key words: *civilizational paradigm, public activity, genesis of concepts, theoretic and methodological analysis, worldview hierarchy, mental compatibility.*

Карл Маркс влучно й образно зауважив, що «іміграція ідей не відбувається без втрат» – на цьому шляху неможливо гарантувати смислову, світоглядну і аксіологічну адекватність оригіналу.

Самчук Зореслав Федорович – доктор філософських наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Причинно-наслідкова зумовленість такого status quo полягає в тому, що доводиться мати справу з різними соціокультурними, ментальними й цивілізаційними ойкуменами, котрі виконують функцію своєрідних лінз, заломлюючись крізь які, промені ідей, порівняно з первісним автентичним станом, об'єктивно й закономірно зазнають видозмін, трансформацій і спотворень.

Опосередкованим апостеріорним підтвердженням такого стану речей може слугувати факт відсутності ієрархії артефактів, яка мала б канонічний чи хоча б нормативний статус для різних соціокультурних, цивілізаційних і ментальних осередків. При-
міром, ідея прогресу, яка, здавалося б, має всі підстави розраховувати на статус загальноприйнятої, насправді постає характерною ознакою й імперативом еволюційного становлення лише масової свідомості Заходу.

Цей феномен виразно проілюстрував Роберт Нісбет [12, с. 306–307]. Зрештою, дослідження Нісбета було лише продовженням світоглядно-концептуальної лінії, окресленої у фундаментальній праці Джона Багнела Б'юрі «Ідея прогресу: дослідження її витоків і зростання» (*John Bagnell Bury, Idea of Progress: An Inquiry into Its Origin and Growth*), опублікованій у Лондоні в 1920 році та в книзі Людвіга Едельштейна «Ідея прогресу в класичній античності» (*Ludwig Edelstein, The Idea of Progress in Classical Antiquity*, 1967).

Утім, дивуватися цьому не варто, адже йдеться про результати культивування і цілепокладальної діяльності різних цільових та смисло-орієнтаційних пріоритетів, котрі віддзеркалюють, знову-таки, різну буттєву еволюцію і сутнісні ознаки дійсності як результат такого генезису. Зазначений фактор поліаспектно проаналізували Барбара Бергер у книзі «Ментальні закони» та Клеменс фон Беннінгаузен у резонансній праці «Ментальні симптоми».

Кожна цивілізаційна визначеність і впорядкованість керується, послуговуючись терміном П'єра Бурдьє, оригінальною символічною владою, яка істотно відрізняється від символічних маркерів, ієрархій і преференцій інших цивілізаційних ойкумен. Ця відмінність ще більше посилюється на рівні синестезії – асоціативного виникнення під впливом подразника відчуттів з іншої буттєво-категоріальної сфери, ніж подразник. Не дивно,

що одна й та сама ідейно-цільова спонука може мати різну ефективність, викликати різний ефект у різних соціокультурних і ментальних середовищах. Отже, інтерсуб'єктивність як спонукальна ефективність (нормативність, канонічність) цілепокладальних меседжів на міжцивілізаційному рівні доволі проблематична.

Зрештою, вістря проблеми цим не обмежується: істотне значення має принцип невизначеності як результат взаємопотенціуючої дії багатьох чинників і детермінант. Крім цього, слід враховувати, що в багатьох випадках на початкових стадіях вплив відбувається асимптоматично, себто за відсутності виразних симптомів, тому своєчасно відреагувати на нього, здійснити необхідні превентивні чи запобіжні заходи практично неможливо. Підсумовуючи сукупність окреслених теоретико-праксеологічних труднощів, неупереджений аналіз спонукає до очевидного висновку: **некритичне запозичення «рецептури» чужого успіху може мати не просто небажані, а взагалі апокаліптичні наслідки.**

Важливе теоретико-методологічне значення має виявлення причинно-наслідкових механізмів становлення ключових цивілізаційних тенденцій і пріоритетів. У цьому контексті на увагу заслуговує книга Томаса Вудса «Як католицька церква створила західну цивілізацію» [5]. Попри стереотипізоване уявлення про церкву як основу похмурого середньовіччя та інквізиції автор проаналізував роль інституту церкви і християнської релігії в створенні багатьох ключових атрибутів сучасної цивілізації – науки, мистецтва, архітектури, благодійності. Т. Вудс аргументовано довів, що сучасна наука зародилася в лоні католицької церкви. Саме за сприяння католицької церкви були започатковані університети, католицькі священники розробили ідею економічної теорії вільного ринку ще за півтисячоліття до Адама Сміта, західне право розвинулося з церковного канонічного права, а наполягання католицької церкви на священному статусі кожного людського життя забезпечили гуманістичний мегатренд європейського світосприйняття.

У резонансній праці «Як багаті країни стали багатими, і чому бідні країни залишаються бідними» Ерік Райнерт [13] спростовує стереотип, згідно з яким багаті країни стали багатими насамперед і в основному завдяки вільній торгівлі. Як аргументовано доводить

норвезький економіст, справжню причину таких наслідків варто шукати у сфері оптимального поєднання державного втручання, протекціонізму і стратегічних інвестицій. Саме ця «формула успіху» забезпечила надійний, майже самовідтворювальний економічний поступ, починаючи з Італії епохи Відродження і закінчуючи сучасними «економічними тиграми» Південно-Східної Азії. Певною мірою Ерік Райнерт продовжує концептуальне положення, сформульоване у вже легендарній книзі «Цивілізація. Як Захід став успішним» професора Гарварду, старшого наукового співробітника Оксфорду і Стенфорду Ніла Фергюсона [19].

Натан Розенберг і Лау Лі Бірцделл аргументовано доводять, що найважливішими факторами економічного зростання Західної Європи були політична роздробленість і відсутність єдиної деспотичної влади [15]. Цим Європа відрізнялася від Китаю, Індії та ісламських країн. Для фахівців у галузі суспільствознавства такий вердикт виявився дещо несподіваним і навіть курйозним, оскільки дотепер фактор політичної роздробленості абсолютною більшістю досліджень розцінювався як достеменно маргінальний і негативний в усіх аспектах.

За результатами поліаспектного аналізу перипетій поступального розвитку науки й техніки в європейському ареалі автори дійшли висновку, що для масового застосування винаходів були вкрай необхідними дві умови: ослаблення державного регулювання і скасування системи гільдій. Як тільки це сталося, і саме там, де це сталося (спочатку в Англії, а потім в Європі в цілому), почалося бурхливе економічне піднесення.

Значного резонансу набула книга Діпака Лала «Ненавмисні наслідки» [11]. Автор виокремлює два типи інтенсивного економічного розвитку – зростання смітівського та прометеївського (шумпетерівського) типу. Перший базується на поділі праці та принципах трудових взаємин. Другий – на інноваціях і підприємницькій свободі. Аналізуючи феномен затяжної стагнації китайської економіки після XII століття, яка для багатьох дослідників є парадоксальною, він звернув увагу на те, що в китайську систему адміністрування тих часів були вмонтовані системні обмеження промислової і комерційної експансії. На цей фактор додатково накладалися забобони китайської суспільної

свідомості, яка вбачала в накопиченні багатства аморальність і своєрідний виклик суспільству, соціопатію.

Що ж стосується Заходу, то він прометеївським зростанням зобов'язаний насамперед і в основному індивідуалізму. Однак, запустивши механізм прометеївського зростання, індивідуалізм сприяв руйнуванню основних людських інститутів – релігії і сім'ї. Ось чому, на думку Д. Лала, майбутнє за тими країнами, які здатні органічно (принаймні неконфронтаційно) поєднувати прометеївське зростання та традиційні інститути.

Формуванню цивілізаційної парадигми розвитку України може прислужитися фундаментальна праця Мартіна ван Кревельда «Американська загадка» [9], в якій здійснено вдалу спробу «розчаклування» успіху американського цивілізаційного феномену. В свою чергу, Бернард Бейлін здійснив дослідження інтелектуальної атмосфери, в якій сформувався політико-ідеологічний фундамент Сполучених Штатів Америки – найбільш амбітної в світовій історії спроби створити державу, спираючись на нові політичні ідеї, а не традиції та ідеологічні еталони інших країн. Автор з'ясовує, яким чином громадська дискусія про допустимі (бажані) межі державної влади вплинула на перебіг політичних подій, як радикальні ідеї свободи особистості й максимального обмеження повноважень держави стали основою життєздатного політичного устрою.

Б. Бейлін доводить, що ключовою метою американської революції був захист свобод, які лежали в основі неписаної британської конституції. Лейтмотив полягав у недовірі до влади як такої: «Абсолютна більшість мешканців молодій країні була переконана, що уряд за своєю природою вороже налаштований щодо свободи і щастя людини, а парламент, який номінально покликаний обмежувати уряд, насправді схильний до нехтування своїми обов'язками і повноваженнями під деморалізуючим впливом виконавчої влади» [1, с. 104–105]. З огляду на зазначену особливість виникла потреба узяти на озброєння таку модель політичного функціонування, яка унеможливила б або хоча б своєчасно ставала на заваді зловживанням влади. Неймовірним чином (щось на кшталт принципу «невидимої руки») США, зрештою, сформували ефективну країну із сильною політичною

владою (принаймні в тому розумінні, що тут дострокові вибори й загалом політичні кризи, які паралізують життєдіяльність суспільства, трапляються вкрай рідко).

У наш час превалюють три смислові акценти поняття «цивілізація». Перший позиціонує цивілізацію синонімом культури; другий уподібнює цивілізацію рівню розвитку суспільства, матеріальної і духовної культури (цивілізації антична, сучасна і т. ін.); третій пов'язує цивілізацію з таким станом суспільства, який втілює найбільш раціональні й гуманістичні форми існування людей. У цілому можна погодитися із Семюелем Гантінгтоном, коли він пропонує закріпити за цивілізацією статус культурної спільноти найвищого гатунку, найширшого рівня культурної ідентичності людей. Наступну сходинку становить уже те, що відрізняє людський рід від інших видів живих істот.

Цивілізаційний підхід передбачає надання цивілізаціям статусу основного суб'єкта світової історії і політики. Інструментальна особливість і теоретико-методологічна перевага цивілізаційного підходу полягає в тому, що він допомагає збагнути, як фактори і чинники цивілізаційного розвитку впливають на суспільство в цілому, як і наскільки вони визначають становлення соціальних інститутів, суспільної свідомості, ментальної сфери і загалом того, що позначається концептуальною метафорою «дух епохи». Втім, цивілізаційний підхід не позбавлений вад: **одним із аргументаційно слабких його місць є абсолютизація ролі цивілізаційних чинників на різних етапах історичного розвитку: насправді практично не підлягає сумніву, що детермінативна значущість різних чинників і спонук суспільного розвитку не є константною в трансісторичному сенсі.**

Наукові канони об'єктивності й неупередженості потребують визнання того факту, що цивілізаційний підхід (принаймні у сучасній фазі розвитку) не є інструментальною, пізнавальною та інтерпретативною панацеєю суспільних дисциплін. Тому, по-перше, не варто переоцінювати його можливості, а по-друге, діапазон цих можливостей треба чітко окреслити, усвідомити і використовувати на практиці, щоб не перетворювати себе на заручника контрпродуктивних ілюзій, не заводити наукову і

громадську думку на ті «мінні поля» віртуальності, на які є безліч виходів, проте – жодного виходу.

Основу цивілізаційного підходу становить «розгляд людського суспільства і таких його складових, як країни і народи, з погляду їх цінностей, норм, культур, інститутів і традицій, об'єднаних у деякий цілісний конгломерат. У межах цивілізаційного підходу часто співвідносяться національна специфіка та світові тенденції, досліджуються загальнолюдські цінності і національно-цивілізаційні відмінності, розглядаються зміст і проблеми розвитку цивілізацій. Важливе епістемологічне і гносеологічне значення має аспект змістовної та інструментальної демаркації цивілізаційних категорій, які «виражають певні важливі тенденції, але не більше того: вони мають більше схожості з веберівським ідеальним типом, ніж із «залізними» законами історії» [17, с. 35].

Цивілізація має свої характерні ознаки – етнонаціональну психологію, менталітет, релігію, матеріальне виробництво, суспільно-державний устрій. Загалом можна погодитися з концептуальним положенням, що **«цивілізація як матеріальне оснащення культури виникає там і тоді, де і коли мисляча людина зробила серп, збудувала житло, винайшла плуг, створила щось таке, чого немає в природі.** Культура ґрунтується на минулому, на традиціях. Цивілізація ж – завжди сьогодення, для неї немає минулого» [10, с. 45].

Кожна людська спільнота робить власний цивілізаційний вибір як відповідь на основні виклики історії, а отже, їй доводиться зважувати різні аспекти цивілізаційного потенціалу. Принагідно зазначимо, що термін «цивілізаційний потенціал» відображає характерні досягнення, історико-культурний і соціально-політичний досвід, можливості для майбутнього розвитку і прогресу. Стосовно окремої держави і народу цивілізаційна ідентичність постає якістю, яка більш широка, порівняно з національно-етнічною та державною ідентичністю [20, с. 97].

Треба визнати, що в багатьох аспектах дискусивним залишається змістовне розмежування цивілізаційних та національних інтересів. Щоправда, діапазон консенсусних позицій уже доволі розлогий: якщо національні інтереси можна визначити як

прагнення і стимули діяльності суб'єктів державної політики, «зумовлені потребами виживання, безпеки і розвитку країни, цінностями історичної і культурної спадщини, способом життя, що слугують примноженню національної могутності в усіх її основних складових (економічній, науково-технічній, духовній, військовій), а також підвищенню добробуту більшості громадян, то цивілізаційні інтереси – як виживання, безпека, соціально-політичний і техніко-економічний розвиток країни або групи держав, збереження історичної і культурної спадщини, територій, населення, мови і цінностей. По суті, цивілізаційні інтереси є чинником, котрий детермінує і конкретизує національні інтереси» [14, с. 61].

Небезпека еkleктичного поєднання різних цивілізаційних потенціалів зумовлена насамперед і в основному непередбачуваністю наслідків механічно-компліативних цивілізаційних запозичень. Тут варто прислухатися до аргументації Люсьєна Февра: «Кожна цивілізація володіє оригінальними інтелектуальними засобами. Більш того, кожна епоха в межах однієї цивілізації і будь-який прогрес у науці, який визначає її основні особливості, мають у своєму розпорядженні набір вивірених інструментів, більш пристосованих для одних цілей і менш – для інших. Цивілізація або епоха не має гарантії того, що цей ментальний інструментарій вдасться передати у всій повноті наступним цивілізаціям і епохам. Він може піддатися істотному псуванню, регресу й спотворенню або, навпаки, удосконалитися, збагатитися і набути більш структурованих ознак. Цей ментальний інструментарій цінний як для цивілізації, якій вдається його створити, так і для історичної епохи, що нею користується, але він не має цінності для вічності, для всього людства або навіть для локальних змін у межах однієї цивілізації» [18, с. 114].

Здавалося б, оскільки людське мислення, принципи раціоналізму і логіки функціонують на універсальних алгоритмах, то успіх міжкультурних і міжцивілізаційних комунікацій залежить лише від коректності перекладу різними мовами. Насправді все значно складніше: ледве не на кожному кроці доводиться мати справу з проблемою нетотожності, неможливості зведення до

«спільного знаменника» типів раціональності, що становлять основу різних культур і цивілізацій.

Нерозуміння значущості й неоднозначності взаємодії різних цивілізаційних потенціалів інколи призводило до відвертих курйозів: «План поширення цивілізації на варварів», вироблений наприкінці XVIII століття у Франції за участю просвітителів, спирався на погляди Платона і Арістотеля про роль мистецтва і особливо музики (як найвищого втілення гармонії) у вихованні громадянськості й підвищенні рівня потреб. «Звісно ж, – писав губернатор Гвіани барон де Бесснер про місцевих індіанців, танці яких вважав занадто ледачими і повільними, – жива й весела музика, до якої легко привчити, вплине на їх характер, як характер дотепер впливав на їхню музику». Для цього було рекомендовано забезпечити кожного місіонера, який їде в Південну Америку, портативним органом» [6, с. 184].

Насправді кожна ойкумена культури і цивілізації містить геном експансіонізму, який спонукає, підштовхує її до максимального поширення свого впливу, до переформатування культурно-цивілізаційних обрисів світу за власним образом і подобою. Таким чином, доводиться констатувати, що справжній діалог між цивілізаціями є сумнівним і навіть неможливим без зміни такої контрпродуктивної і навіть згубної парадигми. Фундаментальний науковий принцип констатує: якщо партнери по діалогу опинились у заплутаній ситуації, то їм варто повернутися до того місця, де починаються аргументаційні різнодумачення.

Ефективність міжцивілізаційної взаємодії як важливий цільовий орієнтир актуалізує потребу цивілізаційного діалогу. У наш час існують різні концептуальні підходи до цього теоретико-праксеологічного аспекту. Один із аргументаційних полюсів відрекомендовує цивілізації принципово несумісними парадигмальними утвореннями, тому, мовляв, повноцінний (а тим більше – взаємовигідний) діалог між ними неможливий апріорі. Інший концептуальний полюс належить твердженням, відповідно до яких ефективний діалог між цивілізаціями цілком можливий і навіть самоочевидний, а на заваді йому стоять лише деякі зовнішні чинники – на кшталт незацікавленості політичних і управлінських еліт, фінансово-економічних кланів і т. ін. Утім, **більшість**

сучасних поглядів знаходиться між наведеними концептуальними акцентами і зводиться так чи інакше до того, що взаємовигідний діалог між цивілізаціями в принципі можливий, але він потребує від партнерів по цивілізаційному діалогу значних взаємних зусиль і компромісних кроків назустріч.

Що стало причиною актуалізації цивілізаційних протиріч і привело до необхідності діалогу між цивілізаціями? Основною причиною слід визнати глобальні виклики сучасної епохи, породжені мегатенденціями в ключових сферах життєдіяльності сучасних суспільств [3, с. 120–121]. Потреба пошуку адекватних і своєчасних відповідей на наявні виклики сучасної епохи змушує звернутися до діалогу як конструктивного способу комунікації, спілкування, взаємодії.

Категорію «діалог» у цьому разі слід застосовувати не в її абстрактному, а в цілком конкретному значенні – як спосіб знаходження спільної думки, вироблення чіткого плану дій для суб'єктів діалогу. Організаційно такий діалог може реалізовуватись у найрізноманітнішому форматі – від міжособистісних комунікацій (того, що раніше називалося народною дипломатією) й до конференцій, рішення яких мають праворозпорядчі наслідки; а також створення або переформатування існуючих міжнародних організацій.

Отже, діалог цивілізацій – це їх рівноправна взаємодія, заснована на взаєморозумінні. Основа і мета діалогу цивілізацій – взаєморозуміння в усіх істотних для сучасної життєдіяльності аспектах – соціокультурному, аксіологічному (усвідомлення і розуміння цінностей іншої культури, партнера по діалогу), конфесійному, мовному і т. ін. Діалог цивілізацій апріорі передбачає взаємоповагу і взаємовплив різних цивілізаційних явищ і тенденцій.

Насамперед необхідно забезпечити умови, за яких міжцивілізаційний діалог не перетвориться на рух у паралельних площинах, не стане своєрідним «спілкуванням глухих з німими». Задля цього необхідно, по-перше, виявити ті небезпеки, які загрожують людству на глобальному рівні, безвідносно до цивілізаційних відмінностей, по-друге, слід шукати і знаходити ті спільні цінності, яким до снаги пригасити «самобутність думок» і створити передумови якщо не консенсусу, то хоча б компромісу в питанні формулювання адекватної відповіді на зазначені глобальні

виклики і загрози. Також з високим ступенем достовірності можна констатувати, що повноцінним і ефективним може бути лише такий діалог між цивілізаціями, який здійснюється не лише на локальному і національному, а й на міжнародному рівнях.

Основна проблема полягає в тому, що «базові цивілізаційні ідеали засвоюються в спрощеній формі, підлаштовуються під потреби місцевої самоідентифікації. При цьому цивілізаційні уявлення позиціонуються як догматичне, нормативне знання, а проблематизуючі й діалогічні мотиви цивілізаційних теорій замовчуються. Навіть у разі дотримання ідеалу суспільного діалогу аксіологічна асиметрія бінарних опозицій заважає його здійсненню» [7, с. 493–494]. Втім, **альтернативи міжцивілізаційному діалогу не існує, оскільки лише йому до снаги гармонізувати життєдіяльність людства сучасного формату.**

Істотна теоретико-методологічна трудність полягає в тому, що у фаховому середовищі відсутня єдність думок щодо сутнісних ознак ключових архетипів і факторів розвитку більшості цивілізацій – зокрема, ієрархія значущості таких факторів усе ще не набула статусу консенсусної норми. Поняття цивілізації вкрай багатозначне – причому, різні його значення недостатньо чіткі. Приміром, сам Бродель говорив про «європейську цивілізацію», «ісламську цивілізацію», «західну цивілізацію» і зазначав, що західний капіталізм, який створив новий спосіб життя і новий тип мислення, не був, тим не менше, новою цивілізацією, бо «цивілізація – це накопичення впродовж значно довшого відтинку часу» [4, с. 564]. «Цивілізація – це одночасно сталість і рух. Існуючи в якомусь просторі, вона утримувалася там, чіпляючись за нього впродовж століть. Разом з тим вона приймала певні цінності, які пропонували їй сусідні або далекі цивілізації, а також поширювала власні цінності за своїми межами. Наслідування і «заразливість» діяли нарівні з певними спокусами всередині суспільства проти звички, проти вже зробленого, вже відомого» [4, с. 564].

Попри різнопрофільні застереження, цивілізаційні запозичення є доконаним фактом, зумовленим багатьма об'єктивними й закономірними обставинами. Дискусійну інтригу викликає хіба що динаміка і конкретно-історичні особливості таких запозичень. Доволі консенсусні ознаки має позиція, відповідно до якої в

минулому цивілізаційні запозичення були менш динамічними і стосувалися в основному цивілізацій, які межують одна з одною. Натомість у наш час цивілізаційні запозичення істотно прискорилися і, з огляду на глобалізацію та ресурсний потенціал інформаційної ери, стосуються практично всіх цивілізацій водночас (принаймні на рівні можливостей таких запозичень, наявності завдяки новітнім інформаційним технологіям більш-менш вичерпного уявлення про особливості й закономірності практично будь-якого цивілізаційного проекту). І доводиться констатувати, що нині нема підстав для сумнівів щодо поширення, екстраполяції сучасних тенденцій у сфері цивілізаційних запозичень на оглядове майбутнє.

Досвід історичного розвитку людства дає підстави для констатації: **здля прискороного створення власної цивілізаційної моделі на початкових етапах її становлення не лише можливе, а й бажане практично неухильне використання нею механізмів і стандартів ментально і архетипічно споріднених цивілізацій** (виняток становлять лише випадки абсолютної відсутності комунікативної взаємодії між цивілізаціями або коли йдеться про деяку первісну цивілізацію, котра – з огляду на відсутність історичних попередників – була позбавлена можливості здійснювати запозичення в принципі).

Попри стереотипований штамп «цивілізаційного вибору України», як вибору суб'єктом-Україною з-поміж цивілізаційних шляхів можливого розвитку, слід розуміти обмеженість такого підходу: по-перше, кожна цивілізація має об'єктивні, цілком природні й неусувні різнопрофільні обмеження можливих запозичень ззовні – і Україна не є винятком із загального правила. По-друге, навіть соціуми з виразною цивілізаційною суб'єктністю водночас є об'єктами цивілізаційних впливів, позаяк вони механічно, автоматично, так би мовити «в он-лайн режимі», засвоюють експансіоністськи поширювану пропозиційність інших цивілізаційних суб'єктів, навіть не фіксуючи факт і процес такого впливу периферійним мисленням, а отже – абсолютно не аналізуючи цей феномен і не рефлектуючи з цього приводу. Зазначена обставина дає підстави деяким дослідникам взагалі стверджувати про ілюзійний статус цивілізаційної суб'єктності у сфері цивілізаційного вибору, запозичення і засвоєння.

Реалістична оцінка чинного статус-кво вимагає визнання того факту, що Україна сучасного ґатунку володіє лише віртуальними

цивілізаційними ознаками, що вона існує хіба що у форматі *цивілізаційного образу*, який перебуває у фазі символічного позиціонування, тестування і протистояння вже усталеним, знаковим, суб'єктним цивілізаційним орієнтирам. Не слід випускати з поля зору прописні історіософські істини, а саме: поєднання цивілізаційних потенціалів може привести до трьох результуючих ефектів – або до їх арифметичної прогресії, або до взаємопотенціювання, геометричної прогресії, або до взаємопоглинання.

Сутність основної проблеми полягає в тому, що **сучасна наука ще не володіє надійними верифікаторами, застосування яких апріорі гарантує успіх чи невдачу конкретного цивілізаційного запозичення. Реалістичні ознаки має лише вірогіднісна модальність**: з огляду на ті чи інші аргументи, вибудовані на основі історичних висновків і аналогій, можна з тією чи іншою мірою ймовірності припускати успіх певного запозичення. **Довести чи спростувати ефективність будь-якого цивілізаційного запозичення в наш час можна лише за допомогою «польових досліджень» – за результатами їх практичного інкорпорування в життєдіяльність конкретного цивілізаційного (квазі-, проточивілізаційного) середовища.**

Оскільки контрпродуктивність проросійського цивілізаційного типу розвитку для мислячої і незаангажованої частини сучасного українського суспільства не підлягає сумніву, то заощадимо на аргументації щодо недоцільності вибору Україною цього цивілізаційного шляху і перейдемо до аналізу перспектив, які нині превалюють на рівні не лише експертного середовища, а й масової свідомості. Поки що найбільшу підтримку (не так аргументаційну, як стихійно-інформаційну) має європейський вектор цивілізаційного розвитку України. В цьому контексті цілком доречним виявиться кредо керівника британського Центру європейських реформ Чарльза Гранта, викладене в газеті «Гардіан»: «Я вважаю, що європейські, а не просто західні або універсальні цінності існують. Більшість європейських цінностей не відрізняється від тих, які сповідаються в США та інших частинах світу, але три аспекти їх усе ж вирізняють. Цінності європейців є більш соціальними: американці підозріліше ставляться до держави, профспілок, оподаткувань і питань рівності. Європейські цінності є більш світськими і ліберальними: позиція американців, хоча і не всіх, у таких питаннях, як смертна кара,

контроль над вогнепальною зброєю, аборти і дослідження ембріонів, відрізняється від тієї, яка прийнята в Європі. Нарешті, європейці, як правило, підтримують ідею врегульованої системи глобального управління і сильних міжнародних інституцій. Багато американців дотримуються прямих поглядів, не визнають жодних обмежень свободи діяти так, як вони хочуть» [8, с. 5].

Попри безперечність критеріальних ознак європейської цивілізаційної демаркації чимало дослідників слушно зазначають, що така світоглядно-аксіологічна ієрархія існує «лише умовно», «в рамковому форматі»; на практиці ж ця точка цивілізаційного відліку видозмінюється в надзвичайно широкому діапазоні залежно від соціокультурних і ментальних особливостей європейських народів. Це приводить до того, що **особливості застосування одних і тих самих цивілізаційних пріоритетів у німців та французів, у італійців та британців іноді настільки істотно відрізняються, що сутнісна спорідненість між ними набуває фантомних, химерних ознак.**

У цьому контексті заслуговує на увагу цивілізаційний досвід США, які володіють ознаками, типовими для західної цивілізації в цілому, водночас їм притаманні цілком оригінальні архетипи й фактори. В одному з класичних досліджень цивілізації США зазначається, що «з-поміж ключових чинників, які сприяли її успіху, здебільшого виокремлюють Конституцію, індивідуалістичний капіталізм і фронтір. В іншому класичному дослідженні основоположним архетипом американської цивілізації визначено лібералізм у його локівській версії. С. Гантінгтон такий чинник вбачав у англійському протестантизмі. Д. Белл доводив, що фактором, який дозволив США піднятися над іншими цивілізаціями, в тому числі й західними, було унікальне за своїми позитивними характеристиками громадянське суспільство. Нарешті, загально-визнаний класик дослідження американської цивілізації А. де Токвіль вважав її основним фактором демократію» [16, с. 35].

Істотним чинником американської цивілізації є її англосаксонські корені. «Англосаксонський цивілізаційний архетип панував у часи становлення північноамериканського суспільства в XVII – XVIII століттях і зберігав величезний вплив протягом усієї подальшої американської історії. Північноамериканське суспільство виникло як продовження англійської історії і цивілізації – на той час однієї з найбільш передових і матеріально розвинених.

Англійці, які протягом перших двох століть американської історії становили більшість переселенців, перенесли в Новий світ соціально-економічні та політико-правові інститути і традиції старої батьківщини. Американські колоністи позиціонували себе англійцями, які переселилися в Новий світ і наділені аналогічними правами й свободами. Велику хартію вольностей 1215 року й інші принципи англійського конституціоналізму, які були відсутні в континентальній Європі, вони сприймали як свої власні» [16, с. 36].

Англійський цивілізаційний архетип «утверджував індивіда як головного суб'єкта американської цивілізації. Він же сприяв розвитку в американській цивілізації такого важливого суб'єкта, як громадянське суспільство. Індивід і громадянське суспільство перебували переважно у відносинах співіснування, взаємодії і гармонії. При цьому обидва чинники як культурно-цивілізаційні цінності мали перевагу перед державою. Роль громадянського суспільства, як сукупність добровільних об'єднань індивідів, що організують свої зусилля задля солідарного досягнення спільної мети й інтересів, традиційно була притаманна Англії, а в Північній Америці вона набула ще більш виразних ознак з тієї причини, що обсягів урядової влади в США бракувало для організації і регулювання правового простору» [16, с. 37].

Попри позірну простоту, фактор рівності також потребує деяких коментарів з огляду на його специфіку на американських цивілізаційних теренах. **«Якщо в багатьох національних культурах ця категорія трактується як рівність матеріального становища і досягнутих життєвих результатів, то американською національною культурою і ментальністю вона завжди інтерпретувалася як рівність можливостей, яка за наявності індивідуальної свободи як головної цінності і при тому, що індивіди від природи наділені різними здібностями, сумісна з досягненням різних життєвих результатів і утвердженням унаслідок майнової нерівності. Державне втручання в конкурентну боротьбу індивідів допускалося лише з метою утвердження рівності початкових можливостей, але у жодному разі не задля майнової зрівнялівки (або, як кажуть у США, "рівності кінцевих результатів")»** [16, с. 28].

В американській культурно-цивілізаційній і суспільно-політичній традиції демократизм уподібнюється егалітаризму, а ідея рівності не має нічого спільного зі зрівнялівкою, оскільки віддзер-

калює рівність можливостей, стартових умов, наданих суспільством усім і кожному. Ця традиція сягає своїм світоглядно-аксіологічним корінням Декларації Незалежності, згідно з якою «всі люди створені рівними» («all men are created equal»).

Карл Ясперс влучно зазначив, що вістря цивілізаційної проблеми має дві складові: по-перше, кожен індивід – навіть якщо він володіє розвиненим критичним мисленням – так чи інакше цивілізаційно ангажований; по-друге, така ангажованість позначена надмірною чутливістю і сентиментальністю, що на практиці часто стає на заваді своєчасному й ефективному застосуванню ресурсів критичного мислення. З цієї причини дуже важко уникнути спокуси спрощеного, редукованого підходу. Зазначена особливість також пояснює труднощі з викоріненням апріорних догм, які вже давно втратили зв'язок із реальністю.

Наявний стан речей потребує не рецептурно-методичних, а теоретико-методологічних зусиль широкого спектра дії – принаймні на початковому етапі осмислення поліаспектної цивілізаційної проблематики. Потребують смислового увиразнення понятійні конструкти цивілізаційного архетипу (геному, матриці тощо), цивілізаційної ідентичності, цивілізаційності, цивілізованості, цивілізаційного потенціалу, стратегічних і тактичних цивілізаційних інтересів; насильницького і ненасильницького цивілізаційного впливу, цивілізаційних ризиків, загроз і небезпек. Нестача змістовної прозорості часто зводить рівень дискурсу до рівня «про все і про ніщо водночас».

Успіх цивілізаційних запозичень істотно зумовлений наявністю чи відсутністю консолідованої готовності суспільства їх сприйняти і ефективно засвоїти. На жаль, доводиться констатувати, що цей параметр для сучасної України є доволі проблемним, оскільки три основні складові сучасного українського суспільства: українська, російська та «совєтського народу» – мають несумісні світоглядно аксіологічні пріоритети і преференції. Хоча впродовж двох попередніх років питомо українська цивілізаційна вертикаль відчутно посилилася, проте заперечувати істотність інших вертикалей суспільної свідомості – значить вочевидь розминутися з істиною. Істотною проблемою також є та обставина, що регіональні та локальні ідентичності часто превалюють над ідентичністю загальнонаціональною, яка лежить в основі модерних політичних націй.

Деякі дослідники наполягають на доцільності «гармонійного й толерантного збалансування зазначених трьох складових сучасного українського суспільства». Однак якщо у формальному сенсі ця ідея доволі приваблива, то в змістовному абсолютно нереалістична, бо йдеться про той випадок, коли компроміс або неможливий, або фатальний. У цьому разі коректніше вести мову не про *збалансування*, а про *подолання* на якісно новому рівні.

В основі найбільш принципових і безкомпромісних протистоянь сучасності лежать насамперед і в основному культурно-цивілізаційні розбіжності. Саме цей фактор зумовлює появу і особливості розгортання основної маси протиріч і конфліктів на міжетнічному, міждержавному, регіональному та глобальному рівнях сьогодення. Для запобігання міжцивілізаційній напрузі вкрай необхідним є міжцивілізаційний **діалог (чи пак – полілог)** як відкрита, транспарентна, аргументована комунікація.

Конструктивною відповіддю на виклики сучасності може бути лише єднання людства навколо спільної мети, а єдино можливим конструктивним методом розв'язання існуючих протиріч є налагодження міжцивілізаційного діалогу. Під діалогом у цьому разі слід розуміти комунікаційну взаємодію, яка сприяє розв'язанню існуючих спільних проблем на основі принципів толерантності й збереження культурно-цивілізаційної багатоманітності світу. Як писав Жюльєн Бенда [2, с. 224–225], хоча світоглядний універсалізм, рефлексія і критичне мислення й не гарантують надійного захисту від згубних ексцесів ірраціоналізму й деструктивізму в національно-цивілізаційних, расових та класових формах, однак вони принаймні створюють таку можливість, тоді як інші засоби не забезпечують досягнення навіть цієї мети. З наведеною тезою вочевидь важко не погодитись.

---

1. Бейлин Б. Идеологические истоки Американской революции / пер. с англ. Москва: Новое издательство, 2010. 308 с.

2. Бенда Ж. Конец вечности / пер. с франц. В. Ю. Быстрова. Санкт-Петербург: Русский Мирь, 2012. 239 с.

3. Бергер П., Хантингтон С. Многоликая глобализация: Культурное разнообразие в современном мире / пер. с англ. В. В. Сапова; под ред. М. М. Лебедевой. Москва: Аспект Пресс, 2004. 379 с.

4. Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм XV–XVIII вв. В 3 т. Структуры повседневности: возможное и невозможное. Т. 1. Москва: Прогресс, 1986. 625 с.
5. Вуде Т. Как католическая церковь создала западную цивилизацию / пер. с англ. В. Кошкина. Москва: ИРИСЭН : Мысль, 2010. 280 с.
6. Ионов И. И. Цивилизационная самоидентификация как форма исторического сознания. Искусство и цивилизационная идентичность / отв. ред. Н. А. Хренов. Москва: Наука, 2007. С. 169–187.
7. Ионов И. Н. Цивилизационное сознание и историческое знание: проблемы взаимодействия. Москва: Наука, 2007. 499 с.
8. Коментарі. 1.11.2013. № 42.
9. Кревельд М. ван. Американская загадка / пер. с англ. Москва: ИРИСЭН : Мысль, 2008. 547 с.
10. Культурно-цивілізаційний вибір українського народу : монографія / Глотов Б. Б., Вітер Д. В.; Акад. мистец. України. Київ, 2009. 319 с.
11. Лал Д. Непреднамеренные последствия. Влияние обеспеченности факторами производства, культуры и политики на долгосрочные экономические результаты / пер с англ. Т. Даниловой; под ред А. Куряева и Ю. Кузнецова. Москва: ИРИСЭН, 2007. 338 с.
12. Нисбег Р. Прогресс: история идеи. Москва: ИРИСЭН, 2007. 560 с.
13. Райнерт Э. С. Как богатые страны стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными / пер. с англ. Н. Автономовой; под ред. В. Автономова. Москва: НИУ ВШЭ, 2011. 384 с.
14. Родачин В. М. Национальные интересы России и их защита в пограничном пространстве // Право и безопасность, 2003. № 3–4. С. 57–64.
15. Розенберг Н., Бирцделл Л. Как Запад стал богатым: экономическое преобразование индустриального мира / пер с англ.; под ред. Б. Пинскера. Москва : ИРИСЭН, 2015. 448 с.
16. Согрин В. В. Цивилизационное и междисциплинарное изучение истории США. Новая и новейшая история. 2012. № 1. С. 25–43.
17. Сорокин П. Кризис нашего времени // П. Сорокин. Человек. Цивилизация. Общество. Москва: Политиздат, 1992. С. 427–504.
18. Февр Л. Бои за историю / пер. с фр. Москва: Наука, 1990. 627 с.
19. Фергюсон Н. Цивилизация: чем Запад отличается от остального мира. Москва: АСТ, 2017. 544 с.
20. Фофанов К. А. Цивилизационная теория модернизации. [Б. м.]: Издательское решение, 2016. 246 с.